

Izvirni znanstveni članek Original scientific paper (1.01)
Besedilo prejeto Received: 6. 9. 2023; Sprejeto Accepted: 16.11. 2023
UDK UDC: 27-242:159.942-055.2
DOI: 10.34291/Edinost/78/02/Avsenik
© 2023 Avsenik Nabergoj CC BY 4.0

Irena Avsenik Nabergoj

Čustva in vrednote ženskih likov v Stari zavezi

Emotions and Values of Female Characters in the Old Testament

Izvleček: Prispevek ob upoštevanju dosedanjih parcialnih študij oblikuje metodologijo, vidike in cilje pionirske raziskave čustev v vseh temeljnih literarnih žanrih starozaveznih knjig. Posebne pozornosti so deležni literarni prikazi čustvenih stanj ženskih likov v starozaveznih pripovedih in poeziji. Ob pregledu dosedanjih prezentacij čustev v Stari zavezi raziskava predlaga celostno analizo izbranih besedil s kombinacijo jezikovno-literarnih, zgodovinsko-anthropoloških in etično-moralnih vidikov. Težišče so raziskave čustev v odnosih med moškimi in ženskimi liki ter med človeškimi osebam in Bogom. Analiza izbranih besedil upošteva širša besedilna in medbesedilna razmerja v odnosu do podobnih besedil v Stari zavezi. Prispevek se osredotoča na vprašanje, kako je mogoče parcialne, pogosto abstraktno kognitivne in alegorične metode v vrednotenju avtentičnosti čustev delujočih subjektov dopolniti z bolj celostnim pristopom tako na diahroni kot na sinhroni ravni. V metodološkem pogledu je pomembna tudi pozornost na razmerja med eksplicitno in implicitno prezentacijo čustev glavnih in stranskih likov.

Ključne besede: čustvo in občutek, simbol in alegorija, vrednota, kontekst, medbesedilna razmerja

Abstract: *This paper, taking into account previous partial studies, formulates the methodology, aspects, and aims of a pioneering study of emotions in all the major literary genres of the Old Testament books. Special attention is given to the literary representation of the emotional state of female characters in Old Testament narratives and poems. In light of previous representations of emotions in the Old Testament, the study proposes an integrated analysis of the selected texts that combines linguistic-literary, historical-anthropological, and ethical-moral aspects. The focus is on the study of emotions in the relationships between male and female persons and between humans and God. The analysis of the selected texts takes into account the broader textual and intertextual relationships in relation to similar texts in the Old Testament. The paper focuses on how partial, often abstractly cognitive and allegorical methods can be complemented by a more holistic approach at both the diachronic and synchronic levels in assessing the authenticity of the emotions of the acting subjects. From a methodological point of view, it is also important to pay attention to the relationships between the explicit and implicit representation of the emotions of the main and secondary characters.*

Keywords: *emotion and feeling, symbol and allegory, value, context, intertextual relationships*

Uvod

Občutki in čustva igrajo pomembno vlogo v človekovem življenju: veselje in žalost, smeh in jok, ljubezen in agresija, prezir in sočutje. Če nismo pozorni na moč čustev in njihovo vlogo v človekovem življenju, ne moremo pravilno presojati medčloveških odnosov. Še najbolj celosten vpogled v načine, kako se čustva pojavljajo, doživljajo in uresničujejo v življenju človeka in družbe v starem Izraelu, omogočajo besedila Stare zaveze. Čeprav v hebrejščini ni besede »čustvo«, je iz številnih omemb čustev v Stari zavezi razvidno, da so imela v starem Izraelu pomembno vlogo. Ta članek se osredotoča na načine prikazov čustev pri izbranih ženskih likih v različnih literarnih vrstah in zvrsteh Stare zaveze.¹

Antropološke in teološke osnove starozaveznih pripovedi, preroških govorov in modrostnih refleksij, v katerih nastopa ženska oseba, so prežete z globokim čutom za moralna in etična vprašanja, ki pa nikjer niso podana sistemsko. Namesto tega so predstavljena v literarnih prikazih stanja brez komentarja, v obliki spodbud, svaril in groženj pa tudi v obliki poročil o blagoslovih krepostnega življenja in kazni za krivičnost, brezčutnost in nasilje (Rogerson, Davies in Carrol 1995; Caplan 2003; Mott 2011). Pogosta metaforična vloga ženskih likov v Svetem pismu se zdi še posebej pomenljiva, saj neposredno dokazuje, da je ženska v Izraelu v družini in v družbi dejansko imela pomembnejšo vlogo, kakor si morda predstavljamo. Ob literarnih upodobitvah moških in ženskih likov smo pozorni na osrednjo vlogo zaveze med Bogom in Izraelom, ki služi kot merilo za vrednotenje ustanove poroke (Hugenberger 1994).

Cilje pionirske raziskave čustev, vrednot in statusa ženskih likov v različnih literarnih zvrsteh Stare zaveze narekuje dejstvo, da načini izražanja čustev v Stari zavezi doslej še niso bili načrtno raziskani, v Sloveniji pa te

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0262 (*Vrednote v judovsko-krščanskih virih in tradiciji ter možnosti dialoga*), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS), in raziskovalnega projekta J6 50212 *Moč čustev in status ženskih likov v različnih literarnih žanrih Stare zaveze*. Svet čustev in vrednot v Stari zavezi, v svetu starogrške antike in poznejše evropske literature je v slovenskem prostoru že več kot desetletje v ospredju raziskav vodje programske skupine (med zadnjimi objavami gl. Avsenik Nabergoj 2018, 2020, 2021a, 2021b, 2021c, 2021č, 2022 idr.). Ob spoznanju o pomembnosti te tematike, ki je tudi v mednarodnem prostoru premalo raziskana, je na to temo idejno zasnovala navedeni raziskovalni program P6-0262 (trajanje: 2022–2027) ter leta 2022 pripravila temeljni raziskovalni projekt J6-50212, ki je bil sprejet za sofinanciranje ARIS v letih 2023–2026.

tematike doslej sploh še nihče ni načrtno znanstveno obravnaval. V primerjavi z moškimi liki so bili ženski svetopisemski liki doslej obravnavani veliko redkeje. Raziskava zahteva analizo posameznih besedil z ženskimi liki v njihovem ožjem jezikovnem in literarnem kontekstu, pa tudi v njihovih širših medbesedilnih razmerjih tako na sinhroni kot na diahroni ravni. Poseben izziv predstavlja zgodovina interpretacije ženskih likov Stare zaveze znotraj Svetega pisma Stare in Nove zaveze – znotrajbiblična eksegeza ter pobiblična judovska in krščanska interpretacija.

1 Dosedanje študije o čustvih v Svetem pismu in vprašanje ustrezne metodologije

Dosedanje študije o čustvih v Stari zavezi kažejo, da je bila njihova raziskovalna usmeritev na splošno zgodovinska. Razjasniti so skušale, kako so stari Izraelci občutili in dojemali čustva. Le redke dosedanje študije se osredotočajo na čustva v določenih besedilih Stare zaveze, pri čemer se raziskovanje ne usmerja toliko k zgodovinskim vprašanjem kot k sporočilnosti besedil. Spet druge študije širijo fokus. Obravnavajo vprašanja, kakšno vlogo igrajo čustva v zvezi z religijo in pojmovanjem Boga, kako so čustva povezana s človekovim dojetjem sebe, kako prispevajo k občutku identitete, kako se nanašajo na vidike, kot sta moč in spol, in kakšno vlogo igrajo v odnosu posameznika do drugih v skupini oz. zunaj skupine (za podrobnejši pregled takšnih študij gl. Gruber 1995; Lyke 2019; Mirguet 2019). Kot kaže pregled dosedanje literature, doslej ni nastala še nobena študija, ki bi pojavnost čustev analizirala v kontekstu svetopisemskih žanrov.

Raziskava čustev v Stari zavezi se začne z izzivom, kako prepoznati in razvrstiti čustva. Različni psihologi so ponudili različne sezname. Paul Ekman je na primer prvi trdil, da obstaja šest osnovnih čustev: jeza, gnus, strah, sreča, žalost in presenečenje, ki jih je mogoče razlikovati prek ustreznih izrazov obraza (Ekman 1972). Pozneje je svoj seznam razširil in dodal prezir, zadrego, vznemirjenje, krivdo, ponos na dosežek, olajšanje, čutno zadovoljstvo in sram (Ekman in Cordaro 2011). Drugi psihologi so ponudili drugačne sezname (Parrot 2001). Seveda takšni sezname niso odvisni le od podrobnosti, temveč tudi od perspektive – na primer, ali smo bolj pozorni na vsebino čustev ali na to, kako nastanejo, ali ločimo čustva glede

na stopnjo njihove intenzivnosti (blaga, močna), ali poskušamo opredeliti osnovna čustva in jih nato nadalje razdelimo na sekundarna čustva itd.

V zgodovino raziskovanja čustev se je vključilo veliko različnih področij (filozofija, psihologija, nevroznanost, evolucijska biologija, kulturna antropologija, zgodovina, sociologija, jezikoslovje itd.), ki so poudarjala različne vidike (Spencer 2017). Zanimanje za vprašanja o čustvih v Svetem pismu Stare zaveze in sorodnih področij se je začelo v devetdesetih letih 20. stoletja (Mirguet 2019, 559). Odtlej je bilo opravljenih več študij o vlogi nekaterih čustev v izbranih starozaveznih besedilih. Obravnavana so bila vprašanja metodologije in pojavilo se je zavedanje o težavah, povezanih z raziskovanjem čustev. Le nekatera čustva so bila podrobno raziskana, druga ne. In le nekaj besedilnih korpusov je bilo raziskanih s poudarkom na vprašanju čustev, medtem ko za večino drugih to delo še ni bilo opravljeno. Medtem ko je Ekman predlagal, da so osnovna čustva splošno priznana, nas študije zgodovinarjev in kulturnih antropologov opozarjajo, da smo glede tega preveč naivni: doživljanje in razumevanje vidikov človeškega bivanja se je skozi čas spreminjalo celo glede najbolj bistvenih zadev, kot so čustva (Harré 1986; Reddy 2001).

Bistveno je vprašanje, kako podobno ali drugače kot danes so stari Izraelci doživljali in pojmovali čustva. Nihče nima neposrednega dostopa do čustev starih Izraelcev niti jih ni mogoče vprašati, kako so različna čustva dojemali. Raziskovalci smo zato odvisni od bolj posrednih virov, predvsem od besedil Stare zaveze in drugih pisnih virov s starega Bližnjega vzhoda, v manjši meri pa tudi od likovne umetnosti (Keel 1977; Kipfer 2017).

Druga stopnja raziskave čustev poteka na literarni in medbesedilni ravni. Pri etimoloških, semantičnih, retoričnih, literarnih in hermenevtičnih vidikih raziskav sta pomembni vprašanji: Kako se v pripovedih o vrlinah in slabostih kaže moč čustev? Kako se prikazi čustvovanja razlikujejo glede na literarno vrsto ali zvrst (pripovedi, preroška, modrostna literatura, Psalmi)?

Raziskava kompleksne tematike čustev v Stari zavezi je lahko prepričljiva, le če ves čas upošteva vpetost starozaveznih besedil v bogato kulturo starega Bližnjega vzhoda. Ta ugotovitev narekuje metodološko načelo celostnega primerjalnega pristopa. Pomembne so raziskave besedil z jezikovne

in literarne perspektive, povezane z vprašanji, ki izhajajo iz drugih disciplin, zlasti iz antropologije, zgodovine in teologije (Bal 1989, 16–24). S celostnim (holističnim) pristopom k literarni analizi besedil, v katerem upoštevamo čustveni in vrednotenjski svet literarnih oseb v družbenem in verskem kontekstu, je mogoče preseči razdrobljenost v delu posameznih drugih znanstvenih pristopov.

Celosten pristop k branju besedil med seboj povezuje več različnih interpretacijskih strategij, pristopov in teorij: besedilno filološko analizo; literarno eksegetični pristop; kritiko oblik in teorijo žanrov; historično antropološki pristop (Caplan 2003; Corrigan 2004; Peterson, Van Slyke, Spezio in Reimer 2017); kognitivno teorijo metafor in teološko estetiko (Thiessen 2004); elemente performativnih pristopov; literarno interpretacijo (Avsenik Nabergoj 2021a; 2021b; 2021c); integracijo bibličnih in filozofskih tradicij.

V območje raziskave čustev in vrednot bibličnih likov spada tudi raziskava semantičnega polja Božjih atributov, ki hkrati predstavljajo najpomembnejše vidike Božjih zapovedi za odnos ljudi do Boga in do soljudi. Pomemben vidik raziskave so antropomorfizmi, humanizacija in personifikacije Božjih atributov v besedilih različnih literarnih žanrov iz sveta čustev (Kaufmann 1877; Farnell 1925; Pettazzoni 1955; Scrutton 2011; Krašovec 2022a; 2022b). V vseh besedilih Stare zaveze se pojavljajo različna Božja imena in oznake za Boga oz. Božji atributi. Običajno jih klasificirajo v dve kategoriji: atributi o neskončni Božji moči in veličini (vsemogočnost, vsevednost itd.) in Božji osebnostni atributi (sočutje, usmiljenje, ljubezen, ljubosumnost itd.).

2 Povečano raziskovalno zanimanje za ženske v Svetem pismu

Na preučevanje civilizacij starega Bližnjega vzhoda so v zadnjem času vplivala zanimanje za zgodovino žensk, ki je med drugim zraslo iz spoznanja, da so bile ženske večinoma izpisane iz zgodovine zahodne civilizacije; prizadevanja, da se ženskam, podobno kot tudi drugim odrinjenim skupinam, npr. Judom, povrne njihovo upravičeno mesto v zapisih o zgodovini človeštva; in prepričanja, da ne moremo razumeti svoje preteklosti, če izločimo izkušnje, perspektivo in vpliv polovice prebivalstva. Raziskava čustev

in vrednot ženskih likov v Svetem pismu predvideva raziskavo statusa in vloge žensk v antiki v Izraelu in Judeji ter okoliških deželah, ki imajo pomembno vlogo v Svetem pismu, tako tistih iz sveta Starega Izraela (Stara zaveza) kot tudi tistih iz sveta apokrifov in Nove zaveze.

Pomemben dejavnik povečane pozornosti znanstvenikov na temo žensk v Svetem pismu je tudi vse večja težnja po obravnavi svetopisemskih pripovedi kot literature, in ne le kot gradiva za rekonstrukcijo zgodovine starega Izraela (Alter in Kermode 1987; Gruber 1995, viii; Norton 2000). Ko svetopisemsko pripoved ali poezijo resno obravnavamo kot literaturo, ne moremo zanemariti obravnave likov v njihovem čutenju, vrednotah in odnosih, tako moških kot tudi ženskih.

Medtem ko je v preučevanju Svetega pisma daljše obdobje veljalo, da ne čustva in ne ženski liki v Svetem pismu niso vredni posebnega raziskovanja, pa dosedanja bibliografija o čustvih v Stari zavezi pa tudi o ženskah in ženskosti v svetopisemskem svetu kaže, da je to pomembno področje, ki je že zaposlilo misli izjemnih znanstvenikov s področja arheologije, literature, filologije, zgodovine in teologije (Gruber 1995). Pregled strokovne literature kaže, da večina svetopisemskih besedil različnih žanrov še ni bila analizirana z vidika čustev ali pa so bila na ta način obravnavana le selektivno. Jezikovna in literarna sredstva, ki so jih pisci svetopisemskih besedil uporabljali za izražanje čustev, so bila le delno raziskana, pri iskanju odgovorov na vprašanje, kako so zgodovinske, kulturne in druge okoliščine določale posebnosti izražanja čustev z literarnimi sredstvi, pa ostajajo velike vrzeli. Še bolj spregledano pa je vprašanje čustvovanja in statusa ženskih likov v starozaveznih pripovedih in poeziji. Pomembne niso le tiste ženske v hebrejskem Svetem pismu, devterokanoničnih knjigah Stare zaveze in v Novi zavezi, ki so znane po imenu, temveč tudi tiste, ki niso poimenovane.

V raziskovanju čustvovanja ženskih likov velja posebno pozornost posvetiti vprašanju o človeku, ki segajo na področje biblične antropologije. Med pomembnimi vprašanji so: Kaj Stara zaveza govori o odnosu med moškim in žensko? Kako je ta odnos urejen navzven in kakšna je notranja moč čustev v tem odnosu? V povezavi s tem je posebno pozornost treba nameniti pogloblitnim značilnostim zakonskega prava, vlogi ljubezenskega odnosa v starem Izraelu in motnjam v ljubezenskem odnosu pa tudi vlogi ženske v družini in pri vzgoji otrok.

V zvezi s tem smo pozorni na status ženske v Stari zavezi na splošno, v družini, v vojnem stanju, v stanju nezvestobe; na njeno mesto v parabolah, alegorijah in personifikacijah, v tipoloških razmerjih do interpretacije Stare zaveze v Novi zavezi in v krščanski teologiji. Postavljajo se vprašanja: Ali je osnovni kriterij za presojo vrlin in pregreh, ki jih izkazujejo starozavezni liki, enak za moške in ženske? Katere vrline in slabosti prevladujejo v prikazih žensk in katere v prikazih moških likov v različnih življenjskih situacijah?

Pregled ženskih likov v Svetem pismu kaže, da so ženske imele zelo pomembno vlogo v svetu starega Izraela. Srečamo jih v najrazličnejših družbenih vlogah, od prerokinj do prostitutk, glasbenic in plesalk, vdov in negovalk, vladaric in suženj itd. Nekatere svetopisemske ženske imajo imena, druge nastopajo brez njega. Zelo pomembno vlogo imajo znotraj družine, ki je jedro vsake družbe, saj se prav tam začnejo neposredne spremembe v družbi. Kljub velikemu obsegu študij imamo na voljo le malo obravnav statusa žensk in njihovega čustvovanja v posameznih okoliščinah na podlagi natančne literarne analize besedil (Otwell 1977; Lyke 1997; Fuchs 2003; Solvang 2003), povsem novo je vprašanje povezave med prikazom čustev in žanri.

Izvirna ugotovitev avtorice članka je, da posebnosti literarnih vrst in zvrsti (pripovedi zgodovinskih knjig; preroški govori; modrostni izreki, dialogi in refleksije; Psalmi) očitno določajo razlike med vidiki literarnih prikazov ženskih likov. V obsežnem korpusu pripovednih »zgodovinskih« besedil prevladuje prikaz ženskih oseb v njihovih resničnih življenjskih in zgodovinskih okoliščinah; v preroški literaturi prevladuje prikaz žensk v njihovi simbolni vlogi; v modrostni literaturi pa so ženske skoraj izključno prikazane v vlogi personifikacij. Kombinacija kontekstualnega in medbesedilnega pristopa nam najbolj zanesljivo pokaže, kako sta v posameznih žanrih prikazana status in vloga ženskih likov v okviru družine in družbe – v kraljevih hišah, rodovih in družinah, v vojnih razmerah, v svobodi in ujetništvu. Omogoča nam, da natančneje spoznamo specifične značilnosti razmerja med žensko in moškim, med starši in otroki, značilnosti različnih likov v njihovih družbenih vlogah ter odnos ženskih likov do Boga v družbenem in verskem kontekstu starega Izraela.

3 Izbrani primeri literarnih prezentacij ženskih likov v Peteroknjžju

V Svetem pismu le moški in ženska skupaj predstavljata celotnega človeka, zato je ljubezen bistveno zaznamovana s hrepenenjem drugega po drugem. V 1 Mz 2,18, ki opisuje človeka v raju, imamo Gospodove besede: »Ni dobro človeku samemu biti. Naredil mu bom pomočnico, njemu primerno.« Na tej ontološki Božji ureditvi in na zavezi, ki jo je Bog sklenil z Izraelom, temelji ustanova zakonske zveze med možem in ženo.²

Raziskava čustev izhaja iz besedil, ki v družinskih, družbenih in drugih odnosih z besedami ali med vrsticami izražajo čustvena stanja ženskih oseb, od ljubezenske gorečnosti do stiske, strahu, žalosti in obupa. Kako pomembna so bila čustva za stare Izraelce, kaže mdr. tudi dejstvo, da najdemo opise odnosa do ženske celo v starozaveznih pravnih besedilih in da so posamezni čustveni dogodki celo spodbudili nastanek nekaterih navad, predpisov in obsežnih refleksij. Tak primer je npr. odredba »O sužnjih« (2 Mz 21,1-11), v kateri izvemo, da so Izraelci lahko prodali svoje hčere za sužnje:

Kadar kdo proda svojo hčer za sužnjo, ta ne sme oditi, kakor odhajajo sužnji. Če ne ugaja svojemu gospodarju in je ni odbral, naj se odkupi. Tujemu ljudstvu je ne sme prodati, če ji ni ostal zvest. Če jo je določil za svojega sina, naj ravna z njo po pravu hčera. Če pa si vzame še drugo, ji ne sme kratiti ne hrane, ne obleke in ne zakonskega občevanja z njo. Če ji ne stori teh treh reči, sme oditi brez plačila odkupnine. (2 Mz 21,7-11)

Določeno mero čustev lahko čutimo le na strani piscev predpisov, ne najdemo pa besede, ki bi razkrila čutenje hčerk v njihovi nemoči.

V raziskavi čustev se kot poseben izziv kaže dejstvo, da Stara zaveza nima besede za institucijo zakonske zveze. Moški in žena praviloma najdeta svoje mesto v družinski skupnosti z namenom zagotoviti nadaljevanje »očetove

2 Andrej Saje to osnovo izpostavi v svojem članku »Sklepanje zakonske zveze v tradicionalnem judovstvu« (2021).

hiše; ženska praviloma vstopi v družinsko skupnost moškega (1 Mz 24,5-8.58sl.). Pravno gledano, je moški »lastnik« svoje žene (2 Mz 21,3.22; 5 Mz 24,4; 2 Sam 11,26), žena pa velja za moževo »lastnino« (1 Mz 20,3; 5 Mz 22,22). Ker o poroki neredko odloča oče, se ljubezen pogosto razvije šele po poroki. Tak primer odkrijemo o družinski zgodbi o Izaku v njegovem odnosu do Rebeke, ki jo je srečal v mestu Abrahamovega brata Nahorja (1 Mz 24,1-66). V pripovedi 1 Mz 24,1-9 izvemo, kako je Abraham najstarejšemu služabniku svoje hiše naročil, naj se odpravi v njegovo deželo, k njegovemu sorodstvu, in tam dobi ženo za njegovega sina Izaka. Iz pogovora med služabnikom in Abrahamom jasno odkrijemo, da je ženska tista, ki naj bi se pridružila družinski skupnosti moškega, ne pa obratno.

Hlapec pa mu je rekel: »Morda žena ne bo hotela iti z menoj v to deželo. Ali naj popeljem tvojega sina nazaj v deželo, od koder si izšel?« Abraham mu je rekel: »Varuj se, da bi popeljal mojega sina nazaj tja! Gospod, Bog nebes, ki me je vzel iz hiše mojega očeta in iz dežele moje rodbine in ki mi je govoril in ki mi je prisegel in rekel: 'Tvojemu zarodu bom dal to deželo,' ta bo poslal svojega angela pred teboj, da dobiš od tam ženo mojemu sinu. Če pa žena ne bi hotela iti s teboj, si prost te moje prisege. Le mojega sina ne vódi nazaj tja!« (1 Mz 24,5-8)

Besedilo v nadaljevanju poroča o služabnikovi poti proti Mezopotamiji v Nahorjevo mesto. Na poti se je ustavil zunaj mesta, da bi si njegove kamele odpočile pri vodnjaku. Bog mu je dejal, naj izmed žensk, ki so proti večeru hodile zajemat vodo iz vodnjaka, za Izaka izbere tisto, ki bo po Božjem naročilu dala piti vodo iz vodnjaka njemu in njegovim kamelam. K služabniku je prišla Rebeka, hči Betuela in Milke, žene Abrahamovega brata Nahorja, z vrčem na rami. Bila je zelo lepega videza in še devica. Napolnila je vrč v studencu in dala piti služabniku in njegovim kamelam. Služabniku je prijazno ustregla tudi v njegovem iskanju prenočišča. Rebekin brat Laban in njen oče Betuel sta prepoznala, da je služabnika poslal Gospod, zato sta se strinjala, da vzame s seboj Rebeko, da bo postala žena njegovega gospoda. Besedilo v nadaljevanju kaže, da je Rebeka prostovoljno odšla s služabnikom in postala Izakova žena:

In poklicali so Rebeko in ji rekli: »Ali hočeš biti s tem možem?« Rekla je: »Pojdem.« Odpustili so torej svojo sestro Rebeko, njeno dojiljo,

Abrahamovega hlapca in njegove može. Blagoslovidli so Rebeko in ji rekli:

»Ti, sestra naša,
razmnôži se v tisoče desettisočev.
Tvoj zarod naj zasede
vrata svojih sovražnikov.«

Rebeka in njene dekletke so vstale, sedle na kamele in šle za možem. Tako je hlapec vzel Rebeko in odpotoval.

Izak pa je prišel od vodnjaka v Laháj Roí in prebival v pokrajini Negeb. Ko se je zvečerilo, je Izak šel premišljevat na polje. Povzdignil je oči in pogledal, glej, prihajale so kamele. Tudi Rebeka je povzdignila oči in zagledala Izaka. Spustila se je s kamele in rekla hlapcu: »Kdo je ta mož, ki nam po polju prihaja naproti?« Hlapec je rekel: »To je moj gospod.« Tedaj je vzela tančico in se zakrila.

Hlapec je Izaku povedal vse, kar je opravil. Izak jo je popeljal v šotor svoje matere Sare. Vzel je Rebeko, da je postala njegova žena, in jo je ljubil. Tako se je potolažil zaradi izgube svoje matere. (1 Mz 24,58-67)

Besedilo ne izreče besede o Rebekinem čutenju ob spoznanju, da jo Bog kliče, da postane Izakova žena. Izvemo le, da so Rebeka in njene dekletke vstale, sedle na kamele in šle za možem. Nekoliko več izraza čustev je skrito v besedah Rebekinega brata Labana in njene matere, ki skušata vsaj za nekaj časa odložiti Rebekin odhod: »Njen brat in njena mati sta rekla: 'Deklica naj ostane pri nas še nekaj dni, vsaj deset, potem naj odide.'« (1 Mz 24,55) Ob srečanju z Izakom Rebeka sname tančico in se zakrije. Medtem ko o njenem čutenju ni besede, pa je jasno razvidno, da tako Rebeka kot tudi njeni domači verjamejo, da je treba izpolniti Božje naročilo, kakor jasno razkrije odgovor Labana in Betuela na služabnikovo razlago namena njegovega prihoda: »Od Gospoda je to prišlo, ne moreva ti reči ničesar, ne dobro ne slabo. Glej, Rebeka je pred teboj. Vzemi jo in pojdi, da bo žena sinu tvojega gospoda, kakor je govoril Gospod.« (1 Mz 24,50-51)

V več besedilih iz patriarhalnega obdobja najdemo tudi dokaze o konkubinah, npr. v 1 Mz 25,6; 1 Mz 16,1sl. in 1 Mz 30,3. 1 Mz 16,1-16 pripoveduje o konkubini Hagari, egiptovski dekli Abramove žene Saraje, ki je na Sarajin predlog Abrammu rodila sina Izmaela:

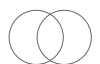
Žena Saraja Abrammu ni rodila otrok. Imela pa je egiptovsko deklo, ki ji je bilo ime Hagara. Saraja je rekla Abrammu: »Glej, Gospod mi je odrekel otroke. Pojdi k moji dekli, mogoče dobim po njej potomstvo.« Abram je poslušal Sarajo.

Potem ko je Abram deset let prebival v kánaanski deželi, je Abramova žena Saraja vzela svojo egiptovsko deklo Hagaro in jo dala možu Abrammu za ženo. Šel je torej k Hagari in je spočela. (1 Mz 16,1-4)

Zavest, da je spočela, pa je v Hagari povzročila občutek večvrednosti v odnosu do njene gosposdarice in Sarajo je začela zaničevati:

Ko pa je videla, da je spočela, je zviška gledala na svojo gosposdarico. Saraja je rekla Abrammu: »Krivica, ki mi je storjena, naj pride na tebe! Jaz sem Ti dala tvojo deklo v naročje, ko pa je videla, da je spočela, je začela zviška gledati name. Naj Gospod sodi med menoj in teboj!« Abram je rekel Saraji: »Glej, tvoja dekla je v tvoji oblasti. Stori ji, kar se ti zdi prav!« Nato je Saraja z njo trdo ravnala, tako da je pobegnila izpred njenega obličja. (1 Mz 16,4-6)

V starozaveznih pripovedih, ki predstavljajo zgodovinske dogodke, ne manjka opisov goreče ljubezni ter razlik v ljubezenski gorečnosti. Izvemo na primer, da je Jakob veliko bolj ljubil Rahele kot Leo (1 Mz 29,16-18.20). Odlomek 1 Mz 29 pripoveduje o Jakobovem srečanju Rahele. Ko je šel v deželo sinov vzhoda, je na polju zagledal vodnjak, ob katerem so počivale tri črede drobnice. Ogovoril je pastirje iz Harana in jih vprašal, ali poznajo Labana, Nahorjevega sina. Ko je še govoril z njimi, je prišla pastirica Rahele z drobnico svojega očeta. Ko jo je Jakob videl, je pristopil in odvalil kamen z odprtine vodnjaka in napojil njeno drobnico. Nato jo je poljubil in na glas zajokal. Raheli je povedal, da je sorodnik njenega očeta in Rebekin sin. Rahele je tekla to povedat očetu Labanu in ta je Jakobu stekel naproti, ga objel in poljubil ter ga popeljal v svojo hišo.

Jakob je ostal pri njem mesec dni. V nadaljevanju besedila izvemo, kako je prišlo do Jakobove ženitve:

Potem je Laban rekel Jakobu: »Mar mi boš zato, ker si moj brat, zastonj služil? Povej mi, kaj naj bo tvoje plačilo.« Labán pa je imel dve hčeri: starejši je bilo ime Lea, mlajši pa Rahela. Leine oči so bile motne, Rahela pa je bila lepe postave in zalega obraza. Ker je Jakob ljubil Rahelo, je rekel Labánu: »Služil ti bom sedem let za tvojo mlajšo hčer Rahelo.« Labán je rekel: »Bolje je, da jo dam tebi, kakor da bi jo dal tujemu možu. Ostani pri meni.«

Jakob je tako služil za Rahelo sedem let, toda ker jo je ljubil, so se mu zdela kakor malo dni. Potem je Jakob rekel Labánu: »Daj mi mojo ženo, ker so izpolnjeni moji dnevi, da grem k njej.« (1 Mz 29,15-18.21)

Toda ko je Jakob že mislil, da si je prislužil Rahelo, je od Labana dobil njegovo starejšo hčer Leo, za Rahelo pa je moral služiti nadaljnjih sedem let:

Laban je zbral vse ljudi iz kraja in napravil gostijo. Zvečer pa je vzel svojo hčer Leo in jo peljal k njemu, da je šel k njej. Laban je dal svoji hčeri Lei svojo deklo Zilpo za deklo. In zjutraj, glej, bila je Lea! Tedaj je rekel Labanu: »Kaj si mi storil! Ali ti nisem služil za Rahelo? Zakaj si me prevaral?« Laban je rekel: »V našem kraju ni navada, da bi mlajšo dali v zakon pred starejšo. Dokončaj poročni teden s to, potem ti bom dal še ono za službo, ki mi jo boš opravljal še drugih sedem let.« Jakob je storil tako in je dokončal poročni teden z Leo. Potem mu je Laban dal tudi hčer Rahelo za ženo. Laban je dal svoji hčeri Raheli svojo deklo Bilho za deklo. Jakob je šel tudi k Raheli in je bolj ljubil Rahelo kakor Leo. In služil je pri njem še drugih sedem let. (1 Mz 29,22-30)

O čustvih obeh žensk – sester – besedilo ne govori. Pomenljivo pa je, da je Jakob tako močno ljubil Rahelo, da je bil zanjo pripravljen služiti njenemu očetu Labanu nadaljnjih sedem let.

V novejših strokovnih komentarjih najdemo razlago, da sta v zgodbi o Jakobovi poroki (1 Mz 29,1-30) spojeni dve nekoč samostojni zgodbi.

Prva govori o preprosti naravni ljubezni, ki vodi do poroke. V zgodbo o tej čisti ljubezni pa posežejo zunanje okoliščine, ki v intimni ljubezenski odnos vsilijo ekonomske in druge interese ter namesto miru prinašajo nemir in konflikte. Klaus Westermann sklene komentar zgodbe v 1 Mz 29,1-30 tako:

V zgodbi o očakih se prvič pojavi delo v kontekstu služenja; to je delo, ki ga nekdo z veseljem in voljno opravlja za ljubljeno osebo. Lahko je tako, želi povedati pripovedovalec; toda družbeni in ekonomski interesi v Labanovi osebi vodijo v grob poseg v ljubezen med dvema človekoma. Ko je Jakob prišel, se je pozanimal o »miru« (blaginji) Labana in njegove družine; toda Laban s svojo prevaro sam na najhujši način ogroža ta mir in blaginjo skupnosti. Neizogibni konflikti na družbenem, gospodarskem in osebnem področju ležijo na poti od očakov do ljudi; eden bo prevladal na račun drugega. »Blagoslov« in »mir« bosta v tem procesu doživela globoke spremembe; Jakob mora prestatiti to, kar se mu je zgodilo. Trpljenje je del poti. (Westermann 1984, 2: 468)

Odlomek iz 1 Mz 30 osvetljuje pomen potomstva in načine, ki so jih žene uporabile, da so svojemu možu dale otroke, če so bile same neplodne. 1 Mz 30 govori o čutenju Rahele, ko je spoznala, da Jakobu ne rojeva otrok. V odlomku izvemo, da je zaradi občutka prikrajšanosti postala ljubosumna na sestro. Jakoba je rotila, naj ji da otroke, sicer da bo umrla. Jakob se je nanjo razjezil in ji rekel: »Sem mar jaz namesto Boga, ki ti je odrekel telesni sad?« (1 Mz 30,2) Rahela je nato Jakobu predlagala, naj jima namesto nje otroka rodi njena dekla Bilha:

»Glej, tu je moja dekla Bilha, pojdi k njej, da rodi na mojih kolenih in po njej tudi jaz dobim otroke.« Dala mu je torej svojo dekle Bilho za ženo in Jakob je šel k njej. Bilha je spočela in Jakobu rodila sina. Tedaj je Rahela rekla: »Bog mi je prisodil pravico in tudi uslišal moj glas. Dal mi je sina.« Zato mu je dala ime Dan. Rahelina dekla Bilha je spet spočela in je Jakobu rodila drugega sina. Rahela je rekla: »Božje boje sem bojevala s svojo sestro in sem tudi zmagala.« Dala mu je ime Neftali. (1 Mz 30,3-8)

Prišel pa je dan, ko je Lea spoznala, da ne bo več rodila. Tedaj je vzela svojo deklo Zilpo in jo dala Jakobu za ženo. Zilpa je Jakobu rodila sina, ki ga je Lea poimenovala Gad, in nato še drugega sina, ki ga je poimenovala Aser. Iz nadaljevanja besedila je še bolj razvidno, da sta sestri Rahela in Lea zaradi skupnega moža občutili močno medsebojno tekmovalnost. Ko je Rahela prosila Leo, naj ji da nekaj nadliščkov,³ jo je ta ostro zavrnila in ji rekla: »Ali je premalo, da si mi vzela moža, da mi hočeš vzeti še sinove nadliščke?« (1 Mz 30,15) Presenetljiv je Rahelin odziv – za nadliščke je bila pripravljena sestri ponuditi, da Jakob tisto noč preživi z njo. Lei je rekla: »Prav, pa naj nocoj leži s teboj za nadliščke tvojega sina!« (1 Mz 30,15)

Ko se je Jakob zvečer vračal s polja, mu je šla Lea naproti in mu povedala, da je zanj plačala z nadliščki svojega sina. Tisto noč je Jakob ležal z njo in Lea je spočela in rodila Jakobu petega sina. Spočetje je Lea občutila kot Božje plačilo, ker je dala možu svojo deklo, zato je sina poimenovala Isahar. Potem je Lea spet spočela in rodila Jakobu šestega sina in mu dala ime Zabulon, nato je rodila še hčer in ji dala ime Dina. Poročilo se konča z besedami:

Potem se je Bog spomnil Rahele. Bog jo je uslišal in jo storil rodovitno. Spočela je in rodila sina. Rekla je: »Bog je odvezel mojo sramoto.« Sinu je dala ime Jožef in rekla: »Gospod naj mi doda še drugega sina!« (1 Mz 30,22-24)

V odlomku 5 Mz 21,15-17 je razvidno, da je mož, ki je imel dve ženi, ti ženi lahko ljubil v različni meri. Kljub temu pa pri delitvi premoženja ni smel ravnati v prid otrok bolj ljubljene žene, temveč je moral ravnati »pravično« in prvenstvo vselej dati svojemu prvorojencu, tudi če je bil ta sin neljubljene. Še več – temu je moral dati dvojni delež:

Če ima mož dve ženi, eno, ki jo ljubi, in drugo, ki je ne mara, pa mu rodita sinove, ljubljena in neljubljena, in je prvorojenec sin tiste, ki je ne mara, na dan, ko deli sinovom premoženje v dediščino, ne sme dati prvenstva sinu ljubljene v škodo sinu neljubljene,

3 Nadlišček – rastlina z nasprotno stoječimi listi in majhnimi belimi ali rdečkastimi cveti (Circaea); sopomenka: mandragora, ki se je uporabljala tudi za zdravljenje.

ki je prvorojenec, temveč mora priznati prvorojenca, sina ne-
ljubljenega, in mu dati dvojni delež od vsega, kar se najde pri njem.
Kajti ta je prvenec njegove moči, njemu gre pravica prvorojenstva.
(5 Mz 21,15-17)

Čeprav v besedilih to ni izrecno izraženo, iz valovanja čustev med dvema ženama istega moža ter iz prikazov njunega odnosa do moža razberemo, da je vsaka od žena hrepenela po varnosti, ki bi jo zagotovila strogo monogamna zakonska zveza. Nekateri ženski liki odkrito izražajo svojo stisko (npr. Hana v 1 Sam 1 idr.), o stiskah drugih, ki jih antropološki izsledki predpostavljajo, pa pripovedi molčijo.

Tak primer je stiska Mojzesove matere, ko je morala svojega hebrejskega otroka oddati faraonovi hčeri, da bi ga s tem rešila gotove smrti (2 Mz 1,8-2,10). V članku o tem odlomku z naslovom *Sočutje faraonove hčere v Svetem pismu in maščevalna pravičnost Medeje v grški drami* (Avsenik Nabergoj 2020) avtorica izpostavi pomembno sporočilo ravnanja dveh egiptovskih babic Šifre in Pue ter faraonove hčere. Vse tri ravnaajo skladno s prirojenim sočutjem do šibkih, z materinskim čutom do otrok in z močnim čutom za moralo. Babici Šifra in Pua »sta se bali Boga in nista storili, kakor jima je naročil egiptovski kralj, ampak sta pustili dečka živeti« (2 Mz 1,17).

Še posebej ganljiv je odziv faraonove hčere na nasilje njenega očeta. Kot pripoveduje besedilo, je med kopanjem v Nilu ob pogledu na košaro iz papirusa, v kateri je bil trimesečni deček, zaslutila, da gre za hebrejskega otroka. Otrok se ji je »zasmilil« in odločila se je, da bo zanj poskrbela. V ta namen je sprejela predlog otrokove sestre, da zanj pokliče doječo ženo izmed Hebrejk, da ji bo dojila otroka. Kot nagrada za veliko žrtev se zdi dejstvo, da je otroka končno lahko dojila njegova lastna mati. Besedilo pravi:

Tedaj je njegova sestra rekla faraonovi hčeri: »Ali naj grem in ti pokličem ženo doviljo izmed Hebrejk, da ti bo dojila otroka?« Faraonova hči ji je rekla: »Pojdi!« In deklica je šla in poklicala otrokovo mater. Tej je faraonova hči rekla: »Vzemi tega otroka in mi ga dôji, jaz pa ti bom za to dala plačilo!« Žena je otroka vzela in ga dojila. Ko pa je otrok dorastel, ga je pripeljala k faraonovi hčeri. Bil ji je kakor

sin in dala mu je ime Mojzes. Rekla je namreč: »Iz vode sem ga potegnila.« (2 Mz 2,7-10)

Iz besedila je razvidna ne le dobrosrčnost faraonove hčerke, ki se ni ozirala na predpise in je poskrbela za hebrejskega otroka ter se celo odločila, da ga doji hebrejska žena, o kateri je morda celo slutila, da je njegova prava mati. Drugače kot v primerih poligamije, v katerih dve ženi, včasih sta to celo rodni sestri, ljubosumno tekmujeta za prvenstvo pri svojem možu, se v tem primeru zdi, da vse ženske osebe občutijo skupno povezanost v materinskem čustvu, ne glede na to, ali so otroka same rodile ali pa je to otrok druge, celo tuje žene.

4 Izbrani primeri literarnih prezentacij ženskih likov v zgodovinskih knjigah Stare zaveze

V pripovednih besedilih Stare zaveze so ženski liki prikazani še s številnih drugih vidikov, ki jih v omejenem obsegu tega članka ni mogoče analizirati. Lahko pa izpostavimo še nekaj ženskih likov, ki so v Svetem pismu osvetljeni v različnih vlogah in z različnih vidikov čustev in vrednot: vloga vlačuge Rahabe v poročilu o zavzetju Jerihe (Joz 2,1-21); status in vloga sodnice in prerokinje Debore (Sod 4–5); status in vloga Dalile v odnosu do Filistejcev in Samsona (Sod 16,4-22); vloga Mihale v odnosu do očeta kralja Savla in njegovega sluga Davida (1 Sam 18–19); spravno dejanje Nabalove žene Abigajle (1 Sam 25); status in vloga modre žene iz Tekoe (2 Sam 14); status in vloga Moabke Rute (Rutina knjiga); status in vloga Judite in Estere. Pri prikazu čustvenih stanj in specifične vloge ženskih likov v pripovedih, ki prikazujejo različne dogodke v življenju Izraelcev skozi zgodovino, velja posebno pozornost nameniti prikazu čustev žensk v povezavi z njihovimi vrlinami in slabostmi, ki jih izražajo v različnih situacijah glede na običaje, navade in etiko starega Izraela.

Posebno pozornost gre posvetiti primeru Hane v 1 Sam 1. Besedilo kaže, da pomen poroke nikakor ni bil le v rojstvu otrok, temveč je močno vlogo imela intima med možem in ženo. V Samuelovi knjigi npr. najdemo pripoved o tem, kako mož tolaži ženo, ki ne more imeti otrok in se v žalosti obrača k Bogu. Zgodba o Samuelovem rojstvu in otroštvu (1 Sam 1,1-28) pripoveduje o možu z Efrajimskega pogorja po imenu Elkaná, ki je imel

dve ženi, Hano in Penino. Penina je imela otroke, Hana pa ne. Mož je leto za letom hodil iz svojega mesta molit in darovat Gospodu nad vojskami v Šilu. Nekega dne je Elkaná daroval in dal deleže svoji ženi Penini ter vsem njenim sinovom in hčeram, Hani pa je žalosten dal le en delež, čeprav jo je ljubil. Hano je njena tekmica leto za letom žalila, kajti »Gospod je zaprl njeno naročje« (1 Sam 1,6). Njen mož Elkaná pa jo je tolažil in ji govoril: »Hana, zakaj jokaš? Zakaj ne ješ? Zakaj je tvoje srce žalostno? Ali ti nisem jaz boljši kot deset sinov?« (1 Sam 1,8) Hana pa je z bridkostjo v duši molila h Gospodu in silno jokala. Dala je zaobljubo – če ji bo Gospod dal potomca, mu ga bo darovala za vse dni njegovega življenja. Gospod jo je uslišal in Hana je spočela in rodila sina ter ga poimenovala Samuel z razlago: »Od Gospoda sem ga izprosila.« (1 Sam 1,20)

Celotna pripoved kaže, da je mož imel Hano raje kot Penino, čeprav mu dolgo ni mogla roditi otrok. Ko se je zdelo, da bo ostala brez potomstva, ga je bolelo, da ji ne more pomagati, in do nje je izražal sočutje. V pripovedi Hana izraža močna čustva žalosti, vendar ta ne ganejo Penine v njeni ošabnosti in preziru, ki ga izraža do Hane. Pripoved prikazuje nasprotje med ženskima likoma na čustveni ravni in z vidika vrednot: medtem ko Hana joče in se v stiski obrača k Bogu, Penina duhovnega življenja očitno ne goji ter tekmico žali in prezira. Besedilo izrecno pove, da ženski tekmujeta za prvenstvo pri skupnem možu in da položaja poligamije nikakor ne občutita brez frustracije in bolečine.

5 Izbrani primeri literarnih prezentacij ženskih likov v preroški literaturi Stare zaveze

Sveto pismo v celoti priča o razodetju Boga, ki je eden, edini in sveti Bog. Sveti Bog se največkrat razodeva kot osebno bitje in od Izraela pričakuje svetost v medosebnih odnosih. Na tej teološki osnovi temelji ideal svetosti zakonske zveze. Prva postavka za zakonsko zvezo po Božji volji je vrednota zvestobe, ki pa je vedno na preizkušnji zaradi človekove šibkosti, ki se najbolj dramatično kaže v njegovi nezvestobi. Ta okoliščina je razlog za pogoste kritike prerokov, da Izrael na Božjo zvestobo odgovarja s svojo nezvestobo. Prerok Ozej v 8. stoletju pred Kristusom v svoji knjigi Oz 1–3 pričuje, da je tudi on kot prerok doživel nezvestobo svoje žene Gomere. Na njeno nezvestobo se je odzval izrazito čustveno. Ženo je v izbuhi jeze zavrgel,

toda Božja volja je bila drugačna. Bog mu je zapovedal, naj jo sprejme nazaj in jo ljubi, kakor Bog ljubi svoje ljudstvo. To je razlog, da to besedilo razlagamo kot literarno obliko parabole.

Svetopisemska literatura, zlasti preroška, je polna metafor, ki uokvirjajo sporočila prerokov. Preroki večinoma niso bili dobesedni; njihova sporočila so vgrajena v plasti njihove poezije in aluzij. Pomen teh sporočil lahko razumemo le ob poznavanju zgodovinskega in metaforičnega ozadja njihovih izjav (Kamionkowski 2003, 30–56).

Za prikaz nezvestobe Izraela največkrat zasledimo podobo nezveste žene – ne le ko so poglavitni subjekt kritike prerokov ženski, temveč tudi moški liki. S podobo nezveste žene preroki največkrat bičajo zgrešeno politiko izraelskega vodstva, ki ga sestavljajo moške osebe, v odnosu do poganskih narodov. Tak primer je personifikacija prestolnice Jeruzalema kot nehvaležnega dekleta in prestolnic Jeruzalema in Samarije kot nehvaležnih sester Ohole in Oholibe (Ezk 16 in 23).

Tu analiziram le lik nezveste žene – jeruzalemske prestolnice – iz 16. poglavja Ezekielove knjige. Besedilo poglavja je razdeljeno na štiri dele: vrstice 3-5; 6-14; 15-34; 45-43. Gre za žanr parabole, ki temelji na kontrastih. Pripoveduje o usodi deklice, ki so jo starši že ob rojstvu zavrgli, a je postala uspešna zaradi dobrote tuje osebe. Pripovedovalec ves čas pripoveduje o deklici v drugi osebi ednine. V prvem delu (Ezk 16,3-5) jo sooči z njenim nečastnim izvorom in popolnim zavrženjem ob rojstvu:

Tvoj izvir in tvoj rod je iz kanaanske dežele, tvoj oče je Amorejec, tvoja mati Hetejka. Ob tvojem rojstvu, na dan, ko si bila rojena, ti niso odrezali popkovine, niso te skrbno umili z vodo, niso te odrgnili s soljo ne povili v plenice. Nobeno oko se te ni usmilo, da bi ti bilo storilo katero teh reči iz sočutja do tebe. Odvrgli so te na polje, ker se jim je tvoje življenje gnusilo na dan tvojega rojstva.

Deklice se je usmilil in jo rešil mimoidoči moški, ki predstavlja Boga (Ezk 16,6-14). Dobrohotni tujec ni poskrbel samo za najnujnejša sredstva za njeno preživetje, ampak ji je pomagal do statusa, ki je bil vreden »kraljevske časti« (Ezk 1,13). Postala je zelo lepa, vredna kraljevske časti, in zaradi njene lepote je njeno ime prodrlo med narode. Toda deklica se je preveč

zanašala na svojo lepoto. Začela je tekati za tujimi ljubimci (Ezk 16,15-34) in postala razuzdana: »Vsem vlačugam dajejo darilo, ti pa si sama dajala darila vsem svojim ljubimcem in jih s tem podkupovala, da bi se z vseh strani prihajali k tebi vlačugat. V tvojem vlačuganju se je pri tebi godilo nasprotno kot pri drugih ženskah: nihče te ni silil k vlačuganju in sama si dajala plačilo, niso drugi plačevali. Sprevrгла si se!« (Ezk 16,33-34) Ker so kot ljubimci omenjeni Egipčani, Asirci in Kaldejci, besedilo deluje kot parabola za zgrešeno politično dejavnost Izraela. Stopnjevanje nasprotij med pričakovanjem in resničnostjo doseže svoj vrh v ustrezni kazni, ki je opisana v četrtem delu parabole (Ezk 16,35-43). Kazen je prikazana kot naravna posledica zgrešenega življenja in ravnanja.

Kontrastna struktura parabole Ezk 16,1-43 pa v nadaljevanju prinaša novo obtožbo (Ezk 16,44-58) z alegorijo o treh sestrah, ki so čistile Baala in žrtvovale otroke Molohu. Prerok kot glasnik Božje besede za izhodišče vzame podobo sestre, ki simbolizira Jeruzalem, na njeno levico postavi starejšo sestro Samarijo, na desnico pa mlajšo sestro Sodomu. Tretja sestra (Jeruzalem) je tako hudo grešila, da se zdita preostali dve ob njej razmeroma pravični:

Samarija ni zagrešila niti polovice tvojih grehov. Ti si množila svoje gnusobe bolj kakor oni dve. Svoji sestri si na svoj način opravičila spričo vseh svojih gnusob, ki si jih zakrivila. Nosi svojo sramoto tudi ti, ki si na svoj način posredovala za svoji sestri; saj sta spričo tvojih grehov, s katerimi si se pregrešila gnusneje kakor oni dve, pravičnejši od tebe. Sramuj se tudi ti in nosi svojo sramoto, ker si na svoj način opravičila svoji sestri. (Ezk 16,51-52)

Toda besedilo 16. poglavja Ezekielove knjige se ne končuje z obsodbo, temveč z zagotovilom nezasluzenega Božjega odpuščanja. V zadnjem delu poglavja 16 (v. 59-63) prerok prikazuje nedoumljivo Božjo ljubezen do Izraela. Bog sam zagotavlja odpuščanje in spravo:

Vendar se bom spomnil svoje zaveze s tabo v dneh tvoje mladosti in bom sklenil s teboj večno zavezo. Tedaj se boš spomnila svojega početja in se sramovala, ko vzamem tvoje sestre, tako starejše kakor mlajše od tebe, in ti jih dam za hčere, vendar ne zato, ker si se ti držala zaveze. Jaz bom sklenil svojo zavezo s teboj in tedaj

spoznaš, da sem jaz Gospod – da se osramočena spomniš tega in od sramu ne odpreš več ust, ko ti odpustim vse, kar si počela, govori Gospod. (Ezk 16,60-63)

Ko preroki doživljajo ponižanje Izraela zaradi krivičnega ravnanja sosednjih poganskih narodov, se na svoje ljudstvo obračajo z besedo tolažbe, ki izhaja iz Božje obljube. Drugi Izaija v 7. stoletju pred Kristusom slovesno razglasi tolažilne besede za neplodno žensko, personifikacijo Jeruzalema kot Božjo nevesto (Iz 54,4-8). Pesnik zagotavlja, da bo osamela imela več otrok kakor omožena, njeni potomci pa bodo podedovali narode in naselili opuščena mesta. Jeruzalem primerja z »ženo mladosti« (Iz 4,6), ki je zapuščena, zavržena in v duši žalostna, in ji pove, da se je bo usmilil »z večno ljubeznijo« (Iz 54,8).

Tamar Kamionkowski se v svoji študiji o Ezekielovi knjigi *Gender Revearsal and Cosmic Chaos* (2003) osredotoča na posebno konfiguracijo obrnjenega spola, ki se izraža v prerokbah Ezekielia. Poudarja:

Binarne spolne konstrukcije uporabljajo spolno polarizacijo, tj. pripisovanje togih sklopov spolnih vlog in značajev moškim in ženskam, da bi ohranile in uredile binarnost. [...] Dualizem spolnih identitet se razširi na dualizem vedenja, vlog in statusa. Moškost je opredeljena v nasprotju z ženskostjo; poleg tega ima v večini družb moškost večjo vrednost kot ženskost. Status moškega je postavljen nad status ženske. Zato dihotomije med spoloma skoraj vedno vodijo v neenakost med spoloma. Spol je družbeno konstruirana institucija, ki je del širšega sistema razslojenosti. [...] Spol postavlja moške nad ženske; spol prispeva k razlikam na čustveni, družinski, poklicni in državni ravni. Spolni sistemi povezujejo moške z močjo in agresijo, ženske pa z nemočjo in pasivnostjo. (Kamionkowski 2003, 2-4)

Čeprav se sodobna kultura, iz katere je nastala večina študij spolov, bistveno razlikuje od kulture svetopisemskih piscev, številni sodobni konstrukti spola izhajajo iz svetopisemske zapuščine. Tamar Kamionkowski meni:

Tako kot duhovniško besedilo o stvarjenju in številni zakoni Peteroknjižja temeljijo na dejstvu, da je treba binarnost spolov

uzakoniti in legitimirati (ker je po naravi nestabilna), si tudi številna preroška besedila prizadevajo legitimirati, podpirati in vzdrževati sistem binarnosti spolov. Takšne preroške odlomke najdemo v Ezekielovi knjigi, in v 16. poglavju te knjige najdemo enega najzanimivejših primerov. (Kamionkowski 2003, 5)

Za ustrezno razumevanje Ezk 16 je treba poznati kulturni, politični in družbeni svet, v katerem je nastalo besedilo, iz katerega je izšla metafora Jeruzalema kot nezveste ženske. Preučevanje izkušenj judovskih izgnancev Kamionkowskega vodi k strinjanju z drugimi raziskovalci, ki so ugotovili, da je moška populacija ob izgubi političnega in družbenega nadzora med babilonskimi vpadi in po njih najverjetneje doživela zelo močan občutek nemoči in sramu. Ranjen je bil njihov čut za čast in s tem tudi čut za Gospoda. Kamionkowski ugotavlja:

Ezekiel nam ponuja reprezentativen glas te izkušnje. Z drugimi besedami, v Ezekielu najdemo nekoč močnega moškega (predstavnika tipičnega judovskega moškega izgnanca), ki mu je oblast odvzel sovražni »drugi«. Skozi besedilo se Ezekiel obrača k bolj dostopnemu »drugemu« (ženski) in jo krivi za svojo sramoto. S tem ko sramoto preusmeri z moškega na žensko, lahko obnovi svojo in Gospodovo čast (2003, 150).

6 Izbrani primeri literarnih prikazov ženskih likov v modrostni literaturi Stare zaveze

V pesniškem delu protokanoničnih in devterokanoničnih knjig sta za tematiko ljubezni posebno pomembni knjiga Pregovorov in Visoka pesem. Pomembni sta raziskava čustev v Pregovorih kot zbirki hebrejske moralne tradicije ter analiza likov, prek katerih je prikazana etika. V modrostni literaturi ženska pooseblja modrost in razumnost, lahko pa uteleša tudi zlo »razuzdane ženske«. ⁴ Navodila za iskanje modrosti se v Prg 1–9 začnejo

4 Nancy Nam Hoon Tan v svoji monografiji *The »foreignness« of the foreign woman in Proverbs 1–9: a study of the origin and development of a Biblical motif* (2008) pokaže, v kolikšni meri modrostna literatura črpa teme in motive iz drugih judovskih besedil. Njena leksikalna študija izrazov, uporabljenih za »tujko« v Pregovorih 1–9, jo vodi v širšo obravnavo tujk in njihovega opisa v drugih

z zapeljevanjem hudobnih ljudi v 1,8-19 in končajo z zapeljevanjem tujke v 7,1-27. Ti dve zapeljevanji je mogoče premagati le z doseganjem modrosti, ki je poosebljena in ima svoje govore, v katerih se zoperstavlja obema zapeljevanjema v 1,20-33 in 8,1-36. Tanova poudarja: »Oče razloži, da sta ti dve zapeljevanji pot, ki je nasprotna modrosti (4,11.14.18). [...] Nazadnje splošni okvir nakazuje, da je strah pred Gospodom tisti, ki je začetek in cilj modrosti – 1,29; 2,5; 3,7; 8,13; 9,7-12.« (2008, 83)

Poglavja 5–7 knjige Pregovorov kažejo, kaj so v starem Izraelu pričakovali od moža v njegovem odnosu do žene in kako se v starozaveznih pripovedih kaže spoštovanje oz. nespoštovanje monogamije kot osnovne oblike zakonske zveze. V njih najdemo večpomensko svarilo pred »tujko« kot vlačugo in prešušnico, na koncu knjige Pregovorov pa odkrijemo akrostihno pesniško obliko pohvale vrli ženi (Prg 31,10-31).

Omembe tujke v teh poglavjih razkrivajo večpomensko razumevanje pojava »tujke« v izraelski družbi. Namesto splošnih spodbud in opominov odkrijemo specifičen primer nevarnosti »tuje ženske« (*iššāh zārāh*) ali »tujke« (*nokriyyāh*), ki je omenjena že v Prg 2,16-19. Tujka je opisana z vidika njenih zapeljivih čarov. V Prg 5,3-6 beremo:

Med kaplja z ustni tujke,
bolj gladka kot olje so njena usta;
njen konec pa je grenak kakor pelin,
oster kakor dvorezen meč.
Njene noge se pogrezajo v smrt,
njeni koraki vodijo v podzemlje;
na stezo življenja ne pazi,
njene poti so brez cilja, pa tega ne ve.

William McKane osnove za svarilo ne vidi toliko v pripadnosti »tujke« nekemu tujemu kultu kot v uničujoči naravi prostitucije kot takšne: »Za učitelja modrosti je ta ženska za mlade moške enako pogubna kot katerakoli druga *zōnā* in se ne ukvarja neposredno s posebnimi religioznimi razlogi

---

svetopisemskih delih, to pa nam lahko pomaga bolje razumeti ne le modrostno literaturo, temveč tudi druga besedila.

za njeno promiskuiteto, razen če je zaradi njih posebej nevarna prostitutka.« (1970, 339)

Prg 5 mladeniča poziva k zakonski zvestobi in ga svari pred pogubnimi posledicami nezvestobe. Nespametni mladenič se zaplete v mrežo kakor žival. Poglavlje Prg 6 vsebuje pet tematskih sklopov: poroštvo (v. 1-5), lenoba (v. 6-11), razdor (v. 12-15), sedem glavnih grehov (v. 16-19) in prešuštvo (v. 20-35). V tem delu se pojavi nežen ton spodbude k zvestobi:

Naj bo blagoslovljen tvoj izvir
 in veseli se z ženo svoje mladosti,
 ljubko košuto in milo srno.
 Njena ljubeznivost naj te opaja v vsakem času,
 vedno bodi zamaknjen v njeno ljubezen!
 Zakaj bi blodil za tujko, moj sin,
 objemal naročje tujke? (Prg 5,18-20)

Svarilo pred prešuštvovanjem se nadaljuje v Prg 7. Posebna metaforika opisuje motnje ljubezni z zapeljevanjem, nezvestobo in prešuštvom. Vedno gre za motnje v odnosu do Boga in do človeških ustanov, ki visoko cenijo vrednote in moralo. »Tujka« v tem kontekstu predstavlja različne načine motenj v skupnem življenju moškega in ženske. McKane meni: »Tujka tako postane tip ali paradigma vsake ženske, ki zavrača konvencije družbe, v kateri živi, in na splošno velja za izzivalno in brezobzirno, *nokrīyā*.« (1970, 286)

Tanova meni, da izraza »tujka« ni mogoče ločiti od nekega občutka tuje etnične pripadnosti, ne glede na to, kako zapleten je bil ta pojem v obdobju po eksilu. Meni, da je prikaz tujke mogoče bolje razumeti v luči motiva »tujk« iz Devteronomija in devteronomističnih del, ne pa kot neposreden prikaz prešuštnice:

[N]arava »tujke« je aluzija na »tuje žene« v krizi zakonov v poeksilskem obdobju, poleg tega pa tudi aluzija na motiv iz zgodnejše literature. Vendar ta aluzija ni toliko povezana s strogo etnično opredelitvijo, temveč bolj z uveljavljeno idejo, da »tuje žene« vodijo Izraelce v odpadništvo in s tem v destrukcijo. (Tan 2008, 165)

Sam motiv tujke ima po Tanovi svojo zgodovino:

Pregovori 1–9 se opirajo na ta motiv »tujih žena« in odpadništva, ki je bil uveljavljen v devteronomistični zgodovini in nekaterih pravnih gradivih, vendar se zdi, da simbolična predstavitev tuje žene pomeni vrhunec in hkrati zaključek te teme. Poznejša dela, čeprav se rada opirajo na podobe, povezane z likom iz Pregovorov 1–9, na splošno omalovažujejo njeno tujost in jo pogosto predstavljajo zgolj kot simbol nevarne ženske spolnosti ali kot arhetipsko prešuštnico. To je lahko posledica napačnega razumevanja lika, katerega narava je tako tesno povezana z ideologijami in skrbmi določenega obdobja, kmalu po vrnitvi, vendar kaže tudi na bolj temeljno spremembo interesov in razumevanja v judovski kulturi. Pomembno je, da znova spoznamo prvotno naravo »tujke«, če želimo razumeti osrednja vprašanja Pregovorov 1–9; prav tako pa je pomembno, da se zavedamo, da so ta vprašanja v poznejši literaturi zamenjala druga in da se je temu primerno spremenila tudi raba motiva »tujke«. (Tan 2008, 165)

Če besedilo v Prg 5–7 svari pred nezvestobo, pa besedilo v Prg 31,10–31 z naslovom »Pohvala vrli ženi« poveljuje vrline žene kot zveste soproge in skrbne matere. Pesem ne izpostavlja le množstva vrlin dobre ženske v očeh starih Izraelcev, temveč besedilo polnijo tudi opisi pozitivnih čustev, ki jih žena goji do družine, moža in okolice. Takšna ženska, v kateri je združeno množstvo vrlin, mdr. dobrot, plemenitost, delavnost, radost, optimizem, milina, lepota, sposobnost opogumljanja, previdnost, modrost, darežljivost, prijaznost in strah pred Gospodom, pozitivno vpliva na vso družino in skupnost ter je deležna hvale in zaupanja svojega moža in otrok. Še dolgo po minljivi mladosti duh in dobrot žene vplivata na skrite potrebe moža pa tudi na njegovo javno podobo. Ker je pesem sestavljena po abecednem akrostihu na osnovi hebrejske abecede, je bil pesnik v razporejanju vsebinskih poudarkov vezan na vnaprej določeno strukturo. McKane ugotavlja:

Celotna pesem naredi kumulativni vtis in pesniku uspe ustvariti prepoznaven ter verodostojen portret določenega tipa ženske. Pesem kot celota je torej enotna, saj ima temo (v ang. tradiciji »Žena mnogih delov«), vendar je naključnost, ki je posledica napora

akrostišnega načela, kljub temu očitna. Neenakomerno napredovanje dela to lepo dokazuje. (1970, 665–666)

Vrh ideala monogamne ljubezni pa izpričuje čustveni dialog med ljubimcema v Visoki pesmi, ki je v celoti sestavljena kot pesniški dialog v stanju ljubezni. Na to pesem spominja tudi kraljevska svatbena pesem Psalma 45. Visoka pesem je napolnjena s čustvi ljubezni, hrepenenja in občudovanja v neskončnem številu tako subtilnih odtenkov, da jih z besedami ni mogoče poimenovati. Ni mogoče spregledati, da zaročenec in zaročenka drug drugemu ne izrekata le občudovanja vrlin, temveč sta očarana tudi nad telesno lepoto, močjo in skladnostjo telesa in duha ljubljene osebe, ki se širi na znani rastlinski in živalski svet. Pesem vzpostavlja prostor intimne in neomajnega zaupanja v silno moč ljubezni, ki zmaguje nad vsem in je močna kakor smrt, kot mdr. razkriva govor zaročenke:

Deni me kot pečat na svoje srce,
                   kot pečatnik na svojo roko!
 Kajti močna kakor smrt je ljubezen,
                   neizproсна kakor podzemlje njena gorečnost.
 Njene strele so ognjene strele,
                   Gospodov plamen.
 Velike vode ne morejo pogasiti ljubezni
                   in reke je ne morejo preplaviti. (Vp 8,6-7)

Status in vlogo žensk v družini in v družbi v pesniški obliki omenja tudi Sirahova knjiga. V drugih knjigah tega dela kanona se tematika ljubezni pojavlja bolj redko. Lep primer navdaja za pristno življenje iz ljubezni je npr. besedilo v Prd 9,9-10.

Sklep

Pluralnost literarnih vrst in zvrsti spodbuja primerjalno analizo besedil v širšem kontekstu starega Bližnjega vzhoda in Izraela. Ko raziskujemo moč čustev in njihovo povezavo s temeljnimi vrednotami, kot so resnica, zvestoba in ljubezen, se pokaže, kako pomembno je upoštevati interakcijo med avtentičnim življenjskim izkustvom z različnimi psihološkimi

odtenki ter vlogo simbolov, alegorij in personifikacij temeljnih vrednot, ki se razvijajo kot razpoznavna znamenja različnih kultur, jezikov in religij.

Težišče na literarnih oblikah prikazov moških in ženskih likov pokaže, kako se v svetopisemskih besedilih odražajo idejne abstrakcije vrednot iz kozmične in kolektivistične družbene naravnosti antičnih civilizacij. To stanje pa hkrati omogoča, da bolj jasno vidimo specifično hebrejsko antropološko, kulturno in religiozno osnovo prikazov človeških likov ter živalskih in različnih drugih personifikacij. Tako pridemo do izrazito osebnostne hebrejske osnove izražanja čustev in vrednot. Besedila na različne načine odražajo osebnostno dožemanje Božjega bitja v njegovi enosti, edinstvi, absolutnosti, svetosti in previdnosti. Pomembno postane vprašanje, kako svetopisemski pesniki in pisatelji z jezikovnimi in literarnimi sredstvi izražajo manifestacijo Božje moči v naravi, intimo Božjega govora v duhovnem dialogu s posameznimi človeškimi osebami in v skritem Božjem načrtu, ki jih prikazujejo različne zgodbe, najbolj čustveno družinske zgodbe.

Večja pozornost na literarne oblike prikazov ženskih likov mdr. pokaže svetopisemsko značilnost prikazov duhovne moči v šibkosti ženskih likov kot mater. Večina žensk prej ali slej pokaže moč materinskih čustev in sposobnost premagovanja najtežjih preizkušenj v reševanju svojih otrok. To končno pojasni, zakaj tako v judovstvu kot tudi v krščanstvu ženski liki služijo kot podoba Izraela, Sinagoge in Cerkve v prikazih pregreh nezvestobe, predvsem pa čudeža zvestobe do Boga in do ljudi.

Primerjava načinov literarnih prikazov ženskih likov v različnih literarnih vrstah in zvrsteh jasno kaže razlike v vlogi osnovnih literarnih vrst pripovedi ter velikega korpusa poučne preroške, modrostne in druge literature v zvrsteh poezije. V pripovednem delu Stare zaveze, ki večinoma predstavlja zgodovinske dogodke, so ženske prikazane v svojem realnem življenjskem okolju. V pripovedih najbolj zanesljivo odkrivamo antropološke osnove literarnih prikazov ženskih likov. Tam je mesto za izražanje ženskih čustev v vseh odtenkih, odvisno od okoliščin. Preroška in modrostna literatura pa ženske like prikazujeta skladno s svetopisemskimi filozofskimi in teološkimi premisleki, ki narekujejo obilno rabo metafor, simbolov in personifikacij. Antropološke in teološke osnove v ožjem in širšem kontekstu pa kljub temu ne delujejo heterogeno. V vseh literarnih vrstah in zvrsteh deluje interakcija med refleksijo in življenjsko izkušnjo,

med opredelitvami vrednot in čustvenimi odzivi na življenjske izzive. Antagonizem med zvestobo in nezvestobo pa piscem omogoča bogato rabo kontrastov v dojemanju morale, ki za zunajbiblično literaturo niso značilni.

Reference

- Alter, Robert, in Frank Kermode, ur.** 1987. *The Literary Guide to the Bible*. London: Collins.
- Avsenik Nabergoj, Irena.** 2018. *Podobe resničnosti, resnice in ljubezni v Svetem pismu in literaturi*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- . 2020. Sočutje faraonove hčere v Svetem pismu in maščevalna pravičnost Medeje v grški drami. *Edinost in dialog* 75/1: 11–39. <https://doi.org/10.34291/edinost/75/avsenik2>.
- . 2021a. Love and Lust in Genesis 37 and 39. *Studia Gdańskie* 49: 23–35. <https://doi.org/10.26142/stdg-2021-018>.
- . 2021b. The Semantics of Love in the Song of Songs and Directions of Its Interpretation [Semantika ljubezni v Visoki pesmi in smeri njene interpretacije]. *Bogoslovni vestnik* 81/3: 641–653. <https://doi.org/10.34291/bv2021/03/avsenik>.
- . 2021c. *Literarne oblike v Svetem pismu in odmevi v poznejši judovsko-krščanski kulturi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- . 2021č. Temeljne vrline v evropski duhovni zgodovini ter njihova vloga v sodobnem času. *Monitor* 23/1: 180–202.
- . 2022. Evripidova Medeja in svetopisemska Visoka pesem na preizkusu ljubezenskega diskurza. *Keria: Studia Latina et Graeca* 23/1: 91–107. <https://doi.org/10.4312/keria.24.1.91-107>.
- Bal, Mieke.** 1989. *Anti-covenant: Counter-reading Women's Lives in the Hebrew Bible*. Sheffield: Almond Press.
- Caplan, Pat, ur.** 2003. *The Ethics of Anthropology*. London; New York: Routledge.
- Corrigan, John, ur.** 2004. *Religion and Emotion: Approaches and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.
- Ekman, Paul.** 1972. Universals and Cultural Differences in Facial Expressions of Emotion. V: J. Cole, ur. *Nebraska Symposium on Motivation, 1971*, 207–283. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Ekman, Paul, in Daniel Cordaro.** 2011. What Is Meant by Calling Emotions Basic. *Emotion Review* 3/4: 364–370. <https://doi.org/10.1177/1754073911410740>.
- Farnell, Lewis Richard.** 1925. *The Attributes of God*. Oxford: Clarendon Press.
- Fuchs, Esther.** 2003. *Sexual Politics in the Biblical Narrative: Reading the Hebrew Bible as a Woman*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 310. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Gruber, Mayer I.** 1995. *Women in the Biblical World: A Study Guide*. Vol. 1. *Women in the World of Hebrew Scripture*. ATLA Bibliography Series 38. Lanham, MD: Scarecrow Press.
- Harré, Rom, ur.** 1986. *The Social Construction of Emotions*. Oxford: Blackwell.
- Hugenberger, Gordon Paul.** 1994. *Marriage as a Covenant: A Study of Biblical Law and Ethics Governing Marriage, Developed from the Perspective of Malachi*. Supplements to Vetus Testamentum 52. Leiden: Brill.
- Kamionkowski, Tamar S.** 2003. *Gender Reversal and Cosmic Chaos*. Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 368. New York: Sheffield Academic Press.
- Kaufmann, David.** 1877 [1982]. *Geschichte der Attributenlehre in der jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters von Saadja bis Maimóni*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes; Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Keel, Othmar.** 1977. *Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das Alte Testament: Am Beispiel der Psalmen*. 2. izdaja. Zürich: Benziger Verlag; NeukirchenVluy: Neukirchener Verlag.

- Kipfer, Sara, ur.** 2017. *Visualizing Emotions in the Ancient Near East*. Orbis Biblicus et Orientalis 285. Fribourg: Academic Press; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Krašovec, Jože.** 2022a. *God's Righteousness and Justice in the Old Testament*. Grand Rapids, MI: William Eerdmans Publishing Company.
- . 2022b. Symbolism of Names and of the Word »name« in the Bible [Simbolizem imen in besede »ime« v Svetem pismu]. *Bogoslovni vestnik* 82/4: 841–862. <https://doi.org/10.34291/bv2020/01/krasovec>.
- Lyke, Larry L.** 1997. *King David with the Wise Woman of Tekoa: The Resonance of Tradition in Parabolic Narrative*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 255. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- . 2019. The Study of Emotions in Early Jewish Texts: Review and Perspectives. *Journal for the Study of Judaism* 50: 557–603. <https://doi.org/10.1163/15700631-12505292>.
- McKane, William.** 1970. *Proverbs*. The Old Testament Library. London: SCM Press.
- Mirguet, Françoise.** 2019. The Study of Emotions in Early Jewish Texts: Review and Perspectives. *Journal for the Study of Judaism* 50: 557–603.
- Mott, Stephen Charles.** 2011. *Biblical Ethics and Social Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Norton, David.** 2000. *A History of the English Bible as Literature (A History of the Bible as Literature)*. Revised edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ottwell, John H.** 1977. *And Sarah Laughed: The Status of Woman in the Old Testament*. Philadelphia: The Westminster Press.
- Parrott, W. Gerrod.** 2001. *Emotions in Social Psychology: Essential Readings*. Key Readings in Social Psychology. Philadelphia: Psychology Press.
- Peterson, Gregory R., James Van Slyke, Michael Spezio in Kevin Reimer, ur.** 2017. *Habits in Mind: Integration Theology, Philosophy, and the Cognitive Science of Virtue, Emotion, and Character Formation*. Leiden: Brill.
- Pettazzoni, Raffaele.** 1955. On the Attributes of God. *Numen* 2/1–2: 1–27.
- Reddy, William M.** 2001. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rogerson, John W., Margaret Davies, in M. Daniel Carroll R., ur.** 1995. *The Bible in Ethics: The Second Sheffield Colloquium*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 207. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Saje, Andrej.** 2021. Sklepanje zakonske zveze v tradicionalnem judovstvu. *Edinost in dialog* 76/1: 202–217. <https://doi.org/10.34291/edinost/76/saje>.
- Solvang, Elna K.** 2003. *A Woman's Place Is in the House: Royal Women of Judah and Their Involvement in the House of David*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 349. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Scrutton, Anastasia Philippa.** 2011. *Thinking Through Feeling: God, Emotion and Passibility*. New York, NY: Continuum.
- Spencer, F. Scott.** 2017. Getting a Feel for the »Mixed« and »Vexed« Study of Emotions in Biblical Literature. V: *Mixed Feelings and Vexed Passions: Exploring Emotions in Biblical Literature*, 1–41. Resources for Biblical Study 90. Atlanta, GA: SBL Press.
- Tan, Nancy Nam Hoon.** 2008. *The »Foreignness« of the Foreign Woman in Proverbs 1–9: A Study of the Origin and Development of a Biblical Motif*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Thiessen, Gesa Elsbeth, ur.** 2004. *Theological Aesthetics: A Reader*. London: SCM Press.
- Westermann, Claus.** 1985. *Genesis 12–36: A Commentary*. Prevod John J. Scullion. Minneapolis: Augsburg Publishing House.

